

KISUB LINNAKS. VIIS ALEVIT 1926. AASTAL

Sandra Mälk

Eesti linnade kalendris oli 2016. a pidustusterikas, sest 90. sünnipäeva tähistasid viis endist alevit, mis omandasid 1926. a linnaõigused: Nõmme, Põltsamaa, Tapa, Tõrva ja Türi. Kas tegu oli ainult staatusemuutusega või kajastus muudatus ka linnaruumis?

1920. aastate teisel poolel käis nii väikeasulates kui ka linnades vilgas elu, mida soosis kasvav majanduslik heaolu. Ehitati, avati uusi asutusi, võeti laenu ning projekteeriti eramutele ja avalikele hoonetele juurde- ja ümberehitisi. Selle taustal jooksis linnaõiguste teke pigemini üldiste arengute tuules. Linnastaatuse mõju on kergem jälgida asulale tulnud kohustuste valguses, mis hakkas aastate möödudes linna kujundama.

Eestis oli tollal 13 linna, mida ei peetud just paljuks. Seepärast tehti ettepanek linnaks muutuda 13¹ suuremale alevivalitsusele, kellest võtsid ettepaneku vastu vaid viis vaprat. Idee taga oli Eesti Linnade Liit, kes esitas Siseministeriumile sellekohase ettepaneku.² Eeskujuna võeti Saksamaalt, kus enamiku moodustasid 2000–5000 elanikuga linnad. Väljapakutud Eesti alevistki oli enamik 2000 või rohkema elanikuga, rääkimata Nõmmest, mille elanike arv ületas 10 000 piiri.

NÕUSTUSID AINULT VÄHESED

Linnaks saamine eeldas seadusest tulenevalt kahe kolmandiku majaomanike ja linnaelanike üldist nõusolekut. Nõmme saatuse otsustas erandina ministerium ise – majaomanike leige huvi tõttu. Linnaks muudeti Nõmme 1926. a 12. novembril ning linnale kohaselt pandi seal maksma 1892. a linnaseadus koos hilisemate muudatustega ja täiendustega.³

Kõige innukamalt kõlas linnaõiguste saamise eest Põltsamaa hääli: erinevalt teistest alevitest olid sealsed majaomanikud koosolekul kõik ühehäälselt linnaks muutmise poold.⁴ Sindi alev ütles pakkumisest kohe ära,⁵ tuues ettekäändeks liigsed maksukohustused kinnisvaraomanikele. Tõesti, majaomanike kartus oli üldine. Nad kartsid, et linna teede uuendamise kohustus veeretatakse nende kaela.

Ka Türi majaomanikud polnud esialgu nii üksmeelselt optimistlikud,⁶ sest oli teada, et linna kohustuseks jäävad alghariduse, hoolekande ja tervishoiu tagamine ning muudki ülesanded, mille eest vastutati varem koos maakonnaga. Nii näiteks jäi vast valminud koolimaja laenukohustus üksnes Türi.

LINNAÕIGUS, NII PRIVILEEG KUI KA KOHUSTUS

Peamiselt võimaldas linnana tegutsemine pääsu maakonnavalitsuse korralduse alt, mis tähendas suuremat iseseisvust⁷ ehk paindlikumat maksusüsteemi ja võimalust oma sissetulekuid suurendada. Uus linn liikus maavalitsuse alt Siseministeriumi haldusalasse. Maakeeli: kadus kauka jagamine maakonnaga.⁸ Samas kaasnes sellega hulk kohustusi, mida kompenseeriti riigi toetuse ja uute maksudega.

Vahest suurim abi, mida uued linnad usinasti kasutasid, oli teede parandamiseks ministeriumi teedekapitalist saadav lisaraha. Maakonna all olevatele alevitele neid ei võimaldatud. Teedeministerium siiski koordineeris, millised teelõigud tuleb korrastada esmajärjekorras ja missugust pinnakatet kasutada. Näiteks teatati Põltsamaa linnavalitsusele, et Tartu maantee tuleb katta klompkividega ning Jõgeva ja Võhma kivitööd kruusaga.⁹ Linnade põhitänavad kaeti üldjuhul bituumeni baasil mustkatttega või betoonkatttega (nt Nõmmel Vabaduse puiestee).

Tõrva suunaski linnastaatuse järel vabanenud lisaraha ennekõike linna heakorda ja teede uuendamisse. Ka üldine heakord töötas linnaks saamise järel paraneda, kuna selleks saadi võtta teatud mahus raha juurde korteriolude parandamise fondist. Kindlasti muutsid olukorda uued maksud, mida linna iseseisvus lubas rakendada. Näiteks kehtestati kõikjal trahterimaks, ehkki see ei pärvinud ettevõtjate eriti sooja poolehoidu.

Üldiselt saab öelda, et linnapilt muutus tänu lisandunud haljastusele kaunimaks ja teed paremini sõidetavaks.

HOOLEKANNE, HARIDUS JA HEAKORD NÕUDSID KIIREID TULEMUSI

Uute linnade esimene proovikivi oli lahendada hoolekande probleem, sest maakondlikesse vanade- ja lastekodudesse, mille ukсед olid avatud ka alevitele, linnarahvast enam ei lubatud. Erinevalt alevist neelas uues olukorras linnaeelarvest suurima tüki kohustus hoolitseda abivajajate eest, korraldada haridust ja tagada asulale kohane väljanägemine.

Selleks avati linnades asjakohased asutused ja varsti ka uued hooned. Näidetena saab nimetada Tapal avatud vanadekodu (1929), Nõmme vanadekodu Vabaduse puiestel (1930) ja lastekodu Kase tänaval (1931), lisaks täiendati Nõmme Rinnalaste ja Emade Kodu uhke karan-

(1)

(2)

(3)

(4)

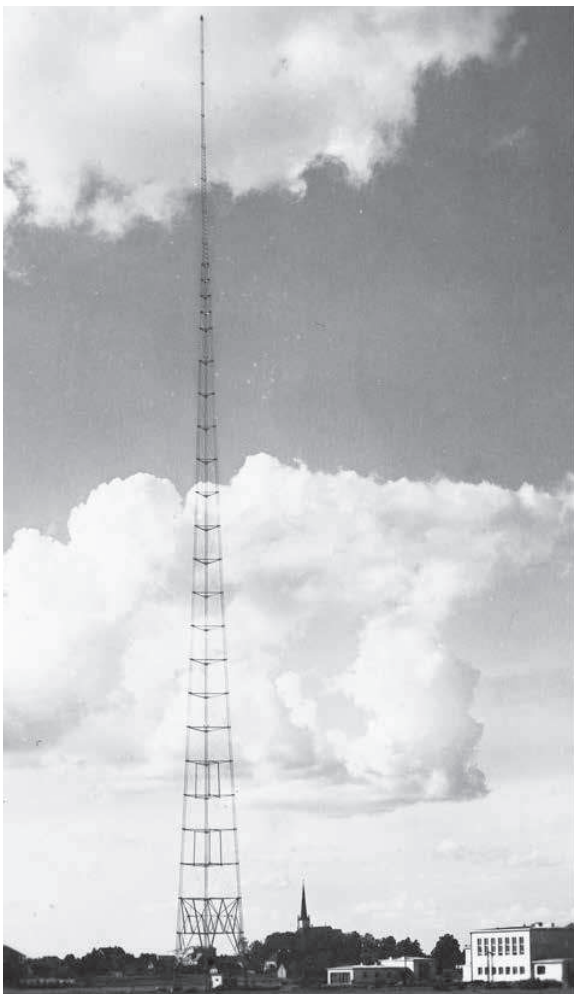

(5)

(1) Tapa linna I laulupäeva rongkäik 10. juulil 1927. Üritusega tähistati linnaõiguste saamise esimest aastapäeva. Foto SA Virumaa Muuseumid (2) Türi peatänav Viljandi tänav u 1929. Tänav sai 1932. a bituumenkatte (mustkatte) ja tee äärde istutati noori puid. Foto Sandra Mälgu erakogu (3) Kivitöö ehitus Tõrva linnas u 1930. Otepää kiitis 1935. a just väikelinna Tõrva tegusid teedeehituse ja linna heakorra alal. Foto Eesti Maanteemuuseum (4) Nõmme Kase tänavale rajatud lastekodu eelkavand linnaarhitekt Robert Natuse laual 1928. Foto Eesti Arhitektuurimuuseum (5) Hotell-restaurant Põltsamaal 1940. Hooneesine tee on värskelt sillutatud ja noored istikud kasvamas. Foto Eesti Rahvusarhiiv

(6)

(6) Tollane põhjamaade kõrgeim ehitis Türi saatemast ja selle jaama-hooned (arhitekt Alar Kotli) 1937. Foto Sandra Mälgu erakogu

tiinhoonega. Avati ka linnaapteeke.

Linnaks saamise puhul loodeti riigilt abi kohaliku ettevõtluse arendamiseks, näiteks elektrijaamade ehituseks. Elavnes ettevõtlus ja tööstus ning Põltsamaal paluti riigi tagavaramaadest linna tööstuse jaoks suisa maad juurde. Kel kapital võimaldas, ehitas linnale kohaselt raekoja (Tõrva).

Uue linnavalitsuse üks mahukaimaid töid oli kaardistada linna käsutusse läinud maad, millest eraldati linnavalitsuse ja riiklike asutuste osa. Mis üle jäi, müüdi ära ehituskruuntidena. See andis eriti Nõmme niigi tormakale elamuehitusele veelgi hoogu juurde.

NÕMMEL AMETISSE LINNAARHITEKT ROBERT NATUS

Linnaarhitekti roll oli linnaruumi arendamise käigus kooskõlastada ehitusprojekte, mida kasvavas linnas tuli suunata (Nõmme oli elanike arvu järgi Eesti viies linn). Tema tööde hulka kuulus ka avalike hoonete projekteerimine, projektide tellimine arhitektidelt ja planeerimiskavade väljatöötamine.

Kuna Nõmme oli just omandanud (1925) suvitus-

linna staatuse, pöörati suurt tähelepanu terviseasutuste rajamisele ja miljöõliku männimetsa säilimisele. Linnas kehtima hakanud kinnisvaramaks oli männimetsa alal peaaegu olematu eesmärgiga innustada maaomanikke metsa säilitama.¹⁰

Teised noorlinnad hakkasid linna projekteerijast puudust tundma 1930. aastate teisel poolel, kui kümnendi alguse majanduskriis oli möödas ja linnadel seisis ees hulk ehitustöid. Ametisse valiti linnainsenerid: Põltsamaal Harras Kullango, Türi Rudolf Siiman, Tõrvas Georg Saar ja Tapal Oskar Pelska.

UUS STAATUS, UUS NIMI?

Polnud palju puudu sellest, et teaksime mõnda linna hoopis teise nimega. Linnaõigusi taotledes avanes soodne võimalus alevi nime muuta, kui senine meeltmööda polnud. Tapa alevivalitsus kaasas sellesse rahvaluuleprofessori Matthias Johann Eiseni, kes soovitas esteetilistel kaalutlustel kasutada nime Valgejõe, mis olevat hoopis ilusam eesti nimi. Volikogu esitaski ministriumile linna uueks nimeks Walgjõe. Ministerium lükkas uue nime siiski tagasi põhjendusega, et see on rahvale tundmatu. Tõrva alevivalitsuses pakuti linna nimeks Tõkatialev ja Pigilinna, mis jäid samuti kabinetti.

Tagasi vaadates joonistuvad välja igale linnale iseloomulikud suundumused ja valikud, mida uues olukorras tehti. Põltsamaal korrastati riigi toetusega lossi ja tegeleti heakorraga. Türi ehitati toona insener-tehniliselt silmapaistev, põhjamaade kõrgeim ehitus: saatemastiga saatejaam. Kesk-Eestis paiknev Türi valiti välja asukoha alusel, ent variantidena kaaluti ka Paidet ja Põltsamaad. Tõrvas sillutati usinasti teid, Tapal ehitati avarat keskkoolihoonet ning kuurortlinn Nõmme panustas raviasutustesse ja suunas ehitust linnaarhitekti käe all.

¹ Jõhvi, Kunda, Kärda, Mustvee, Mõisaküla, Otepää, Narva-Jõesuu, Nõmme, Põltsamaa, Sindi, Tapa, Tõrva ja Türi.

² Siseministerium saatis alevitele kirja 15. oktoobril 1925.

³ Riigi Teataja, 1926, nr 82, lk 926; täiendused: Riigi Teataja, 1927, nr 28.

⁴ Põltsamaa alevi linnakssaamine ja sellega ühenduses olevad küsimused. ERA f. 3019, n. 1, s. 178, 13.

⁵ Alewid linnadeks. Sindi alev ei soovi linnaks saada. — Järva Teataja, 1926, 11. juuni, nr 43.

⁶ Kirjavahetus alevi tulumaksukomisjonide töö korraldamise, alevivolikogu liikmete valimise ja Türi alevile linnaõiguste andmise küsimuses. ERA f. 2309, n. 1, s. 1. l 120.

⁷ Kiri 1932. a. ERA f. 3019, n. 1, s. 171, 12.

⁸ Linnade-päeva töö tulemused. Teise päeva referaadid ja vastuvõetud otsused. — Postimees, 1926, 16. november, nr 312, lk 4.

⁹ Teedekapitalist Põltsamaa linnavalitsusele krediiti. — Postimees, 1932, 1. aprill, nr 75, lk 5.

¹⁰ Lõhmus, L. Nõmme ajalugu. Tallinn: Koolibri, 2006, lk 58.